

УДК 321.01(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2021-2/3>

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНИЙ ПРИНЦИП СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Пильгун Наталія Василівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Національного авіаційного університету
ORCID ID: 0000-0003-2179-0833

Антонюк Вікторія Ярославівна,

студентка I курсу юридичного факультету
Національного авіаційного університету
ORCID ID: 0000-0002-2170-8206

У науковій статті розкрито зміст верховенства права як фундаментального принципу сучасної держави. Проаналізовано наукові підходи щодо його тлумачення, визначено місце принципу верховенства права серед принципів правової держави, зокрема його зв'язок із принципом реальності прав і свобод громадян. У дослідженні зазначено, що Україна перебуває у процесі комплексного реформування й оновлення національної правової системи з метою наближення національного законодавства до європейських принципів і стандартів права. Незворотність європейського курсу та реалізації стратегічного курсу України на набуття повноправного членства в Європейському Союзі закріплено в Конституції України як один з основних пріоритетів державної політики.

Отже, відповідно до частини 1 статті 8 Конституції України в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема в закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Усі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою відображена в Конституції України.

Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, обмежувати свободу та рівність особи. Справедливість – одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. Зазвичай справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, у рівному юридичному масштабі поведінки й у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню.

Ключові слова: верховенство права, закон, право, правотворення, правова держава, захист прав людини.

Pil'gun Nataliya, Antonyuk Viktoriya. Primacy of the law as a fundamental principle of the modern rule of law

The scientific article reveals the content of the rule of law as a fundamental principle of the modern state. Scientific approaches to its interpretation are analyzed. The place of the principle of the rule of law among the principles of the rule of law is determined, in particular its connection with the principle of the reality of the rights and freedoms of citizens. The study emphasizes that Ukraine is in the process of comprehensive reform and renewal of the national legal system in order to approximate national legislation to European principles and standards of law. The irreversibility of the European course and the implementation of Ukraine's strategic course for full membership in the European Union is enshrined in the Constitution of Ukraine as one of the main priorities of state policy.

Thus, in accordance with the first part of Article 8 of the Constitution of Ukraine, the principle of the rule of law is recognized and operates in Ukraine. The rule of law is the rule of law in society. The rule of law requires the state to implement it in law-making and law enforcement activities, in particular in laws, which in their content should be permeated primarily by the ideas of social justice, freedom, equality and so on. One of the manifestations of the rule of law is that law is not limited to legislation as one of its forms, but also includes other social regulators, including norms of morality, traditions, customs, etc., which are legitimized by society and determined by the historically achieved cultural level of society. All these elements of law are united by a quality that corresponds to the ideology of justice, the idea of law, which is largely reflected in the Constitution of Ukraine.

Such an understanding of the law does not give grounds for its identification with the law, which can sometimes be unjust, including restricting the freedom and equality of the individual. Justice – one of the basic principles of law, is crucial in defining it as a regulator of social relations, one of the universal dimensions of law. Justice is usually seen as a property of law, expressed, in particular, in the equal legal scale of behavior and in the proportionality of legal responsibility for the offense.

Key words: rule of law, statute, law, law-making, protection of human rights.

Багато хто з науковців правової сфери вважають верховенство права найвищим міжнародним принципом. Верховенство права є вищим принципом міжнародного права, показником демократизму, законності, захисту миру. Наприклад, О.Ф. Скакун наголошує на тому, що принцип верховенства права належить до загальних принципів права і може слугувати оптимальним регулятором, інструментом інтеграції.

Інтеграція правових систем передбачає додержання ціннісних складників принципу верховенства права, як-от: обмеження державної влади правом, правами і свободами людини; дотримання принципу рівності громадян перед законом; реальність принципу основоположних прав і свобод людини; наявність ефективного і передбачуваного правосуддя; додержання законності і правопорядку в суспільстві [1, с. 392].

Після приєднання України до Статуту Ради Європи українська влада взяла на себе обов'язки учасника цього міжнародного інституту. Одним із головних обов'язків є повноцінне визнання та дотримання прав і основоположних свобод людини не лише державними чи місцевими органами влади на всіх рівнях, а й узагалі всіма особами, що підпадають під українську юрисдикцію. Проте реалії української дійсності говорять нам про неправильне сприйняття та тлумачення цього правила. Якщо детально розглянути в розрізі принцип верховенства права, то ми побачимо не лише написання «красивим текстом» закону чи постанови уряду,

а й саме елементи практичного застосування та прогнозування. Це означає, що в теорію треба додавати практичний зміст, тобто насправді на 100% реалізувати написані в законодавчих актах певні положення. Саме така схема є єдиною можливою для успіху в державних реформах української влади.

Можна стверджувати, що верховенство права є конституційним принципом. Згідно зі ст. 1 Конституції України, Україна є правовою державою, що розкриває її зміст та сутність на сучасному етапі розвитку державотворення. У ст. 8 Конституції України регламентовано «визнання і дію» принципу верховенства права. Десятки нормативних конструкцій висвітлюють тлумачення цього інтегрального принципу. Однак принцип верховенства права, як слушно зауважив М.І. Козюбра, передбачає інтерпретацію верховенства права через його складники, що охоплює ст. 3 Конституції України, у якій закріплено обов'язок держави щодо поваги до прав людини [3]. Право на свободу є невід'ємним і невідчужуваним конституційним правом людини та передбачає можливість вибору поведінки з метою вільного й усебічного розвитку, самостійно діяти відповідно до власних рішень і задумів, визначати пріоритети, робити все, що не заборонено законом, безперешкодно, на власний розсуд пересуватися територією держави, обирати місце мешкання тощо. Право на свободу означає, що особа є вільною у своїй діяльності від зовнішнього втручання, за винятком обмежень, які встановлені Конституцією та законами України.

Суд дійшов висновку, що відповідно до ст. 8 Основного закону (верховенство права) цей принцип передбачає «судовий контроль за втручанням у право кожної людини на свободу; конституційне право людини на судовий захист є гарантією всіх прав і свобод людини і громадянина». Отже, Конституція, яка проголошує Україну правовою демократичною соціальною державою (ст. 1), виключає тавтологічне «правовій державі» широке розуміння «верховенства права». Такий більш спеціальний підхід до розуміння принципу верховенства права дає змогу розглядати питання панування права в суспільних відносинах і більш загальні проблеми організації державної влади як відносно самостійні, сконцентрувати увагу правознавців на власне правовій складовій частині як першої, так і другої проблематики, зокрема ролі судових органів як остаточного арбітра із правових питань, насамперед щодо захисту прав та свобод людини і громадянина [2, с. 141].

Верховенство права – це основний і основоположний принцип, що охоплює низку інших юридичних принципів: принцип народовладдя, принцип плюралістичної демократії, принцип поділу влади, принцип законності тощо. Це ті принципи, на яких будується державна влада, щоб виконати своє головне завдання – забезпечити захист прав людини. У результаті проведеного аналізу складників принципу верховенства права можна дійти висновку, що цей принцип передбачає визнання найвищою цінністю людину, її захист від свавілля владних інституцій та їх посадових осіб, рівність перед законом і судом, відповідальність держави перед особою, забезпечення реальності прав і свобод людини. Загальний принцип верховенства права означає таке: якщо закон суперечить праву, він не повинен діяти, бо має гарантуватись правом. Навіть якщо якесь конкретне право людини не відображене в Конституції країни, воно має гарантуватися. Право визнається вищою цінністю суспільства, яку приймають, підтримують і на яку орієнтуються окремі люди, соціальні групи, їхні організації, держава також.

У тісному взаємозв'язку «право – держава» первинним повинне бути саме

право. Право є тією основою, з якої формуються як правові інститути, так і законодавчі нормативні акти. Якщо це так, то це і є справжній принцип верховенства права. Держава повинна залежати від права, тобто вона обмежується правом. Це виражається в запобіганні свавіллю, у визнанні та дотриманні закріплених у Конституції та законах прав людини. Не варто забувати і про формування ієрархічної структури державних інститутів із чітким розподілом прав і обов'язків, які будуть дотримуватись цих законів. Закон не створює право, а лише допомагає реалізувати його [4].

Одним із головних елементів загальної системи верховенства права й існування правової держави є забезпечення принципу реальності (тобто справжнього дотримання) прав та свобод людини і громадянина. Конституція України роз'яснює те, що для нашої держави найбільшою соціальною цінністю та головним обов'язком є людське життя та здоров'я, а також честь та гідність людини. Не варто правовій державі забувати також про безпеку й особисту недоторканість громадян. Як зазначалося вище, права, свободи та законні інтереси людини мають бути захищеними не лише в теорії, «на папері», а й у практиці, через систему гарантій із боку держави та її органів. Тобто повинен бути розроблений правовий механізм захисту цих прав.

Права і свободи особи, як слушно наголошував один із творців доктрини верховенства права, англійський учений-конституціоналіст Альберт Дайсі, є «основою, а не результатом, права країни», а правила, що становлять конституційний кодекс, являють собою «не джерело, а наслідок прав осіб» [5]. Близькі до цих поглядів думки висловлював один з основоположників концепції правової держави, німецький професор Роберт фон Моль. «Свобода громадян, – писав він, – вищий принцип правової держави» [6]. Саме невід'ємні, невідчужувані права і свободи людини, як свідчить досвід сучасних розвинутих держав, становлять основу «стримувань і противаг» державній владі, яка завжди має тенденцію до виходу з-під контролю суспільства. Це той обмежувальний бар'єр, який не може бути

подоланий на власний розсуд ні законодавчою, ні виконавчою, ні судовою гілками влади. По суті, вони становлять правове першоджерело, їхнє існування поза правом і без права неможливе, як і право немислиме без прав і свобод людини. Це соціальні явища однієї сутності.

Фундаментальні невідчужувані права людини згідно із сучасними уявленнями мають не тільки захищати окрему особу від всесилля держави, але й надавати меншості захист від більшості. Дисонансом таким уявленням звучать поширені останнім часом висловлювання представників панівної коаліції в українському парламенті (до них інколи приєднуються окремі юристи) про те, що демократія – це влада більшості, вона нібито передбачає підкорення меншості більшості. Висловлювання такого роду – це не що інше, як рецидиви радянського мислення, яке з вимогами верховенства права і правової держави нічого спільного не має. Офіційне сприйняття європейських стандартів прав людини шляхом їх фіксації в Конституції України, на жаль, поки що не перетворило їх на частину культури і ментальності, навіть, здавалося б, найактивнішої частини народу, яка претендує іменуватися політичною елітою. Права людини все ще повністю не вписалися в конкретні політичні і соціальні умови української держави, вони залишаються якщо й не зовсім чужими, то принаймні й не визначальними для правосвідомості значної частини населення.

Для правильного розуміння понять «верховенство права» та «правова держава» варто звернутися до сучасних правознавців. Є декілька інколи кардинально різних підходів до співвідношення цих понять. Наприклад, С.П. Головатий і О.Ф. Скакун у своїх працях визначають верховенство права більш широким поняттям, ніж «правова держава». Вони описують його терміном «правовладдя» [4]. П.М. Рабінович, А.М. Колодій є противниками цієї ідеї. Вони, навпаки, звужують «роль» принципу верховенства права, прирівнюють його до одного з елементів (принципів) «правової держави» [5]. М.І. Козюбра взагалі ототожнює ці поняття. Як приклад він наводить європейську практику; англійський варіант

rule of law (верховенство або правління права) прирівнюється до німецького *Rechtsstaat* (правова держава) [3, с. 524]. Запропоновані думки вітчизняних правознавців сучасності декого можуть ввести в оману, наштотхнувши на думку про конфронтацію понять принципу верховенства права та правової держави. Але це зовсім не так. Таке тлумачення показує не конфронтацію понять, а саме їхній зв'язок та взаємозалежність. Ключовою ланкою зв'язку для них є принцип реальності прав і свобод людини та громадянина, бо він є частиною цих двох понять та беззаперечною умовою для існування. Саме цей принцип показує наявні реальні гарантії дотримання прав у вигляді правових інститутів та механізмів їхньої взаємодії одне з одним. Без правової держави неможливо втілити в життя принцип верховенства права, а без дотримання всіма інститутами прав та свобод людини і громадянина, а отже, принципу верховенства права, жодну із країн не можемо, навіть на папері, уважати правовою державою.

Отже можна стверджувати, що принцип, який дійшов до нас через тисячоліття і визначає правосуддя проявом вищої справедливості, не є повністю реалізованим в Україні. На жаль, у нас ментально так склалося, що принципу верховенства права передуює диктатура закону. Мабуть тому українські судді дуже складно сприймають логіку мислення своїх колег, які у своїй практиці послуговуються англосаксонською системою права. Верховенство права не повинно ставати верховенством суддів. Суддівський корпус дуже різнорідний, у нас ще є судді, які не розуміють природу принципу верховенства права. Це недолік передусім вищої юридичної освіти. Хоча, на наш погляд, варто залишатися оптимістами та зазначити, що в Україні все ще трапляються випадки дотримання цього базового критерію судочинства.

Верховенство Конституції – одна з вирішальних складових частин верховенства права і правової держави. Орієнтація на невід'ємні, невідчужувані права людини як правове першоджерело – одна з найхарактерніших рис чинної Конституції України.

Розгляд верховенства права поза верховенством Конституції, як слушно зазначав

свого часу Ю.М. Тодика, – це шлях до вседозволеності та свавілля [4, с. 367]. Отже, для національної правової системи України принцип верховенства права є невідривним від Конституції України. Це пояснює, чому конкретизація принципу верховенства права у ст. 8 Конституції України полягає у проголошенні найвищої юридичної сили Конституції і в характеристиці її норм як таких, що мають пряму дію. Зважаючи на зазначене, перевірка будь-яких норм чи дій щодо їхньої відповідності правам людини здійснюється шляхом їх порівняльного аналізу з положеннями Конституції, а пряма дія конституційних норм є підставою для найдоступнішого для громадянина судового захисту своїх порушених прав [5, с. 24–34].

Отже, фіксування принципу верховенства права в Конституції України – це перший і найвищий рівень юридичного закріплення цього принципу в сучасному українському праві – конституційний [6, с. 1747]. Другий рівень узаконення принципу верховенства права в сучасному українському праві, який характеризується тим, що норми зазначених міжнародних договорів України (з урахуванням положень ст. 9 Конституції України), згода на обов'язковість яких була надана Верховною Радою України, увійшли до національного українського законодавства як його складова частина.

У наш час в Україні подекуди все частіше вибухають резонансом події та справи, які ще раз доводять наявність суттєвої проріхи у формуванні правової

держави та дотриманні принципу верховенства права. Якщо звернутися до вітчизняної юридичної теорії, пояснення поняття «імплементация» зводиться до думки про реалізацію принципу верховенства права, на яку впливають також імплементовані норми міжнародного права, де імплементация виступає єдиним способом забезпечення у внутрішньому праві виконання державою її зобов'язань. На думку А.С. Гавердовського, імплементация норм міжнародного права – це цілеспрямована організаційно-правова діяльність держави, що здійснюється індивідуально, колективно чи в рамках міжнародних організацій із метою своєчасної, повної і всебічної реалізації прийнятих нею зобов'язань відповідно до міжнародного права [7, с. 23–25].

Висновки. Гармонізація законодавства України із правом Європейського Союзу вимагає реформування національної правової системи. Одним із важливих чинників зазначеного реформування є визнання та гарантування принципу верховенства права, яке є можливим за сучасних умов суспільно-державного розвитку тільки в межах правової держави. Необхідно переосмислити багато наших традиційних уявлень для встановлення у країні верховенства права. Переосмислення необхідне для створення та формування європейських цінностей, законів, верховенство яких у суспільстві можна було б установити завдяки їхній орієнтації на ідеї права як вияв справедливості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Загальна теорія права : підручник / М.І. Козюрба та ін. ; за ред. М.І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. С. 392.
2. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : підручник. 4-те вид., доп. і переробл. Київ : Правова єдність ; Алерта, 2014. С. 524.
4. Тодика Ю.Н. Основы конституционного строя Украины. Харьков : Право, 2000. С. 367.
5. Петришин О.В. Верховенство права в системі правового регулювання суспільних відносин. *Право України* : юридичний журнал. 2010. № 3. С. 24–34.
6. Головатий С.П. Верховенство права : монографія. Київ : Фенікс, 2006. Кн. 3. С. 1747.
7. Гавердовский А.С. Имплементация норм международного права. Киев, 1980. С. 62.

REFERENCES:

1. Kozyurba M.I. (2015) ta in. Zahal'na teoriya prava [General theory of law]. Kyiv, Ukraine: Vaite, 2015. P. 392. [in Ukrainian].

2. Konstytutsiya Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 28 chervnya 1996 r. № 254k/96-VR (The Constitution of Ukraine): Law of Ukraine of June 28. 1996, № 254k / 96-ВР). *Known The Verkhovna Rada Ukrayiny*. 1996. № 30. Art. 141. [in Ukrainian].
3. Skakun O.F. (2014). *Teoriya prava i derzhavy* [Theory of Law and State]. 4-te vyd., dop. i pererob. Kyiv : Pravova yednist' ; Alerta. P. 524. [in Ukrainian].
4. Todyka Yu. (2000) *Osnovy konstytutsyonnoho stroya Ukrainy* [Fundamentals of the constitutional system of Ukraine]. KH. : Pravo. P. 367. [in Ukrainian].
5. Petryshyn O.V. (2010) *Verkhovenstvo prava v systemi pravovoho rehulyuvannya suspil'nykh vidnosyn* [The rule of law in the system of legal regulation of public relations]. *Yurydychnyy zhurnal "Pravo Ukrainy"*. № 3. P. 24–34. [in Ukrainian].
6. Holovatyy S. (2006) *Knyha tretya. Verkhovenstvo prava: ukrayins'kyy dosvid* [Rule of law: Ukrainian experience] K. : Vyd-vo "Feniks". P. 1747 [in Ukrainian].
7. Haverdovskyy A.S. (1980). *Implementatsiya norm mizhnarodnoho prava* [Implementation of international law]. *Visnyk Viche*. Kyiv. Vyshcha shkola, P. 62 [in Ukrainian].